

GLOBALIZATSIYA SHAROITIDA MILLIY TILLAR RIVOJLANISHINING AYRIM MUAMMOLARI

Qo'ldashev Akramjon Maxmudovich

*Filologiya fanlari nomzodi O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Ingliz tilini
o'qitish metodikasi 1-kafedrasida professori*

Globalizatsiya jarayonlari har tomonni qamrab oladigan xarakterga ega bo'lgani uchun uni turli xil ilmlar o'rganaveradi. Shunisi ham e'tiborga loyiqki, bu ilmlarning har qaysisi muammoning o'ziga tegishli qismini o'rganish bilan cheklanmay, shu ilmga tegishli tushunchalar tizimidan ham foydalanadi. Shuning uchun ham hozirga qadar "globallashtirish" tushunchasining hamma tomondan e'tirof qilingan yagona ta'rifi ishlab chiqarilgani yo'q [5. P. 116].

Ayrim hollarda tillarning o'lishini shu tilda so'zlashuvchilar ham tezlashtiradi. Bu hodisa "lingvistik o'z joniga qasd qilish" deyiladi. Oxirgi 10 yillikda Pokistonning o'zida Baluj, Gujarat, Domaaki, Kalasha, Pxamura kabi tillarning o'lib ketishi kuzatildi [4. P. 8]. Til bobidagi globallashtirish ham, yuzaki qarashda ko'ringanidek, unchalik ham beozor hodisa emas. Ingliz tilining gegemonligi bugunning o'zidayoq Yevropada bir xil tarzda qabul qilinayotgani yo'q. Mutaxassislar BMTning rasmiy tillari sifatida qabul qilingan fransuz, nemis va boshqa tillarning tarqalish zonalari torayib borayotganini xavotirlik bilan ta'kidlamodalar. Globallashtirish jarayonining rivojlanib borishi, ayniqsa kichik tillarning tiklanishiga, tub aholining asosiy ommasining ehtiyojlariga muvofiq o'tkaziladigan ta'lim va madaniyat sohasidagi islohotlarga g'oyatda salbiy ta'sir ko'rsatadi. Hozir jahonda Valliy, Bask, Katalan, Shotland, Gayel tilida so'zlovchi xalqlar o'z tillarining taraqqiyotini istab kurash olib bormoqda [2. P. 118].

Masalan, irland tilida so'zlashuvchilar soni 10 ming kishini tashkil qiladi, xolos. Ingliz tili Irlandiyada iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan gullab – yashnash vositasi. Buning zaruriy shartlaridan biriga aylanib qoldi. Hozirda irland tili zamondan orqada qolganlik, savodsizlikning belgisi bo'lib qoldi [2. P. 120].

Biz, o'zbekistonliklarni birinchi navbatda o'zbek tilining taqdiri qiziqtirishi tabiiy, chunki globallashtirish jarayoni o'zbek tilini chetlab o'tmasligi tayin. O'zbek tilining ulkan jarayondan omon qolishi, o'z mavqeyini yo'qotmasligi va aksincha funksional jihatdan rivojlana borishi faqatgina shu tilda so'zlovchilarga va mamlakatimizda til bo'yicha davlat siyosatini belgilovchi ma'sul shaxslarga bog'liq.

Hozirgi o'zbek adabiy tili asrlar davomida qo'llanib kelgan yagona o'zbek tili taraqqiyotining yuqori, milliy til shakli bo'lib, davlat va ijtimoiy tashkilot, fan va maktab, matbuot va badiiy adabiyot, xullas, o'zbek millatining ilmiy-madaniy tilidir. Ushbu til millatning jonli so'zlashuv tili asosida vujudga kelgan bo'lib, shu xalqning yagona yozuv tizimi va talaffuzida o'z in'ikosini topdi, o'sdi va rivojlandi.

XX asrda o'zbek xalqining yagona milliy tili har tomonlama o'sdi va yuksaldi, uning fonetik tizimiga ma'lum darajada o'zgarishlar kiritildi – unlilar tarkibi ixchamlashdi, undoshlar tarkibiga ba'zi bir yangi fonemalar kelib qo'shildi, tilning lug'at tarkibi yangi so'z va iboralar hisobiga boyidi, so'z ma'nolari kengaydi, eskirib qolgan so'zlar iste'moldan chiqib ketdi, o'zbek tilining grammatik qurilishi takomillashdi [2. P. 101].

O'zbek milliy adabiy tili turli oqimlarga qarshi prinsipial kurashda o'sdi, mustahkamlandi va voyaga yetdi. Ular hozirgi kunda mavjud har bir o'zbek shevasiga mustaqillik berib, har bir mahalliy sheva negizida alohida-alohida adabiy til tuzishni, mahalliy shevalar zaminida vujudga kelgan adabiy tillarda alohida gazeta, jurnallar chiqarish va kitoblar nashr etishni, shu yo'l bilan "shevalar avtonomiyasiga" keng yo'l ochib berishni taklif qildilar.

Ammo bu unsurlar qanchalik urinib ko'rmasin, ular o'zlari o'ylagan niyatlariga yetolmadilar va muvaffiqiyat qozona olmadilar. Hozirgi zamon o'zbek adabiy tili o'zining asosiy taraqqiyot izidan og'ishmay borib, yagona milliy madaniyatning umumiy oqimi va yuksalishi yo'lida o'zining barcha imkoniyatlarini yuzaga chiqarib, rivojlanib ketdi.

O'zbek tilining grammatik qurilishida baynalminal so'zlarning morfologik tarkibiga mos ravishda ba'zi bir grammatik shakllar – so'z yasovchi yangi affikslar, so'z birikmalari, gapda so'zlarning erkin tartibda qo'llanishi va gap qurilishining ba'zi bir yangi turlari vujudga keldi. Shu bilan birga o'zbeklar yurti, madaniyati, urf-odati, kiyim-kechagi, va turmush tarzi haqidagi turli tushuncha, so'z va atamalar jahon tillariga rus tili orqali keng tarqaldi. O'zbekcha so'zlar ruscha talaffuzi orqali ingliz, nemis, fransuz tillariga va ulardan jahonning boshqa tillariga yoyildi.

Hozirgi zamon o'zbek milliy adabiy tili milliy madaniyatning rivoji yo'lida o'sdi va o'z taraqqiyotining yuqori pog'onasiga erishdi. O'zbekiston olimlari, shoir va adiblari, tarjimon va matbuot xodimlari hozirgi zamon o'zbek adabiy tilining rivojiga katta hissa qo'shdilar; xususan, respublikaning markaziy matbuoti adabiy til taraqqiyotida muhim rol o'ynadi. Hozirgi zamon o'zbek milliy adabiy tili yagona adabiy talaffuz me'yorlari, yagona ilmiy-texnik terminlar, hamma mahalliy o'zbek shevalarining ba'zi bir grammatik shakllarini birlashtiruvchi va umumlashtiruvchi asoslarni vujudga keltirdi.

Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilining rivojlanish yo'li: 1) uning yagona umummillat tili va mahalliy shevalarga munosabati, 2) tayanch va yetakchi o'zbek shevalarining fonetik tizimi, 3) umumhalq tili lug'at tarkibining son va sifati, doirasi va mazmuni, 4) grammatik qoidalarining hajmi va mohiyati, 5) turli uslubiy vositalarga ko'ra belgilanadi.

Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilining xususiyati uning tovush tizimida voqe bo'lgan yangiliklarning o'zlari bilangina cheklanmaydi.

Mustaqil O'zbekiston xalq xo'jaligining hamma sohalarida o'zbek xalqi ijtimoiy-iqtisodiy erishgan yutuqlariga bog'liq holda o'zbek tilining lug'at tarkibi boyidi. Xalqning moddiy farovonligi sog'liqni saqlash va xalqning madaniy-ma'naviy saviyasini yanada oshirish ishlari, maktab va maorif, ilm va fan, adabiyot va san'at, ta'lim jarayonida turli zamonaviy axborot va ta'lim texnologiyalarni yanada rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan so'z va iboralar paydo bo'ldi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda quyidagilarni umumiy xulosa tarzida aytish mumkin.

1) Globallashuv jarayonini o'zbek tiliga ko'rsatishi mumkin bo'lgan salbiy ta'sir va oqibatlarini avvaldan chuqur o'rganib shunga mos til siyosatini ishlab chiqilishi va aniq bir strategiya belgilanishi kerak.

2) Globallashuv jarayonida tilning omon qolishini belgilovchi asosiy omil bu tilning funksional ko'lamini kengaytirishdir, chunki til har qanday mexanizm kabi ishlashi kerak, agar ishlamasa u yaroqsiz holga keladi. Aniqroq qilib aytganda, agar

odamlar o'zbek tilida gaplashmasa, badiiy asar yaratmasa, ilmiy asar yozmasa, davlat hujjatlari chop etilmasa, maktabda ta'lim olib borilmasa, o'zbek tili biz yuqorida eslatib o'tgan baluj tili, gujarat tili, damaaki tili, kalasha tili va boshqa tillar kabi sekin asta o'lik tilga aylanishi hech gap emas.

3) Globallashuvning asosiy atributlaridan bo'lgan turmush tarzi, kiyinish madaniyati, musiqa-san'at, fan-texnika yutuqlari, tanavvul qiladigan narsalarning birligi, o'xshashligini rivojlangan mamlakatlardan o'zlashtirsa bo'ladi, ammo lekin milliy-ma'naviyat va tilni qurbon qilishga shoshilmaslik kerak. Chunki globallashuv sharoitida til millatning o'zligini saqlab qoluvchi yagona atributiga aylanib qoladi.

4) Xorijiy tillarni o'rganish kerak, mayli, har bir fuqaro 3-4 ta chet tilini bilsin, jahon kezganda ulardan ravon, qiyinchiliksiz foydalansin, xorijliklarda ijobiy taassurot qoldirsin, lekin o'zbek tiliga bo'lgan munosabat o'zgarmasin, uni mensimay, buzib, turli varvarizmlar va sheva unsurlari bilan gapirishga hech kimning haqqi yo'q.

5) Globallashuvning barcha ijobiy momentlaridan to'la foydalanish va ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotining bu bosqichida oddiy xalqqa mos keluvchi va to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatish, ularning til madaniyatini, muloqot madaniyatini oshirish, jahon tillari va ularning taraqqiyoti haqida ob'yektiv ma'lumotlar berish ularning lingvistik savodini oshirish sohasida o'zbek filolog olimlari va tillar o'qituvchilari o'z oldiga qo'yilgan ma'suliyatning naqadar ulkan ekanligini tushunishlari va mos ravishda shu yo'lda olib borayotgan ishlarini jahon andozalariga muvofiq ravishda ijro etmoqlari kerak. Globallashuvning asosiy talabi ham shu.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: СЭ, 1990. – С. 860.
2. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика. М.: ИМО, 1998. – С. 230.
3. Qo'ldasheva Sh.A. O'zbek tili talaffuz tizimida umumturkiy divergent va konvergent belgilar evolyutsiyasi. // So'z san'ati halqaro jurnali. 5 jild, 2-son. Toshkent, 2022. – B. 99–107.
4. The Times. 2005, January 24. – P. 8.
5. To'rayev V.A. Insoniyatga globallashuv tahdidlari. // Jahon adabiyoti, 2003, noyabr. – B. 116–120.